

Τα πολλά πρόσωπα του λαϊκισμού

Ο λαϊκισμός είναι μία παθογένεια της Δημοκρατίας και ένα μέσο χειραγώγησης και ελέγχου στον Ολοκληρωτισμό. Είναι αναγνωρίσιμα τα βασικά χαρακτηριστικά και τα ποικίλα πρόσωπά του. Γράφει ο Κώστας Παπαχρήστου.

Παπαχρήστου Κώστας

15.09.2020, 07:25

Αν κάποιος θέσει την λέξη «λαϊκισμός» στη γνωστή μηχανή αναζήτησης του Διαδικτύου, θα ξανοιχτεί μπροστά του ένα από τα ζωηρότερα πολιτικά debates της εποχής. Υπάρχει, καταρχήν, σαφής ορισμός του λαϊκισμού, ή μήπως ο όρος δεν είναι καν εννοιολογικά δόκιμος; Κι αν όντως ο

όρος αντιστοιχεί σε κάτι υπαρκτό, είναι αυτό τόσο κακό όσο περιγράφεται; Και, μήπως εν τέλει κι ο ίδιος ο αντι-λαϊκισμός είναι μία άλλη όψη του λαϊκισμού, «πασπαλισμένη» με τη χρυσόσκονη της λεκτικής ευπρέπειας και του ακαδημαϊκού ύφους;

Το παρόν σημείωμα δεν ισχυρίζεται ότι διαθέτει γενικά αποδεκτές απαντήσεις. Θεωρούμε, όμως, χρήσιμο να συνοψίσουμε κάποια στοιχεία που ενδέχεται, αν μη τι άλλο, να βοηθήσουν στην αξιολόγηση μίας πολιτικής συμπεριφοράς ως προς το εάν αυτή εμπεριέχει ή όχι λαϊκιστικά χαρακτηριστικά. Τα όσα παρατίθενται αντανακλούν, ασφαλώς, απόλυτα προσωπικές απόψεις και δεν διεκδικούν δάφνες οικουμενικότητας...

Τυπικά γνωρίσματα του λαϊκισμού

Τον λαϊκισμό δεν θα τον θεωρήσουμε ως πολιτική ιδεολογία αλλά ως πολιτική νοοτροπία και πρακτική. Ως τέτοια, μπορεί να παρεισφρέει σε κάθε ιδεολογική απόχρωση, νοθεύοντάς την, αποσυνθέτοντάς την και, σε ακραία περίπτωση, μετατρέποντάς την σε ιδεολογική διαστροφή!

Από εννοιολογική άποψη, ο λαϊκισμός δύσκολα επιδέχεται μονοσήμαντο και οικουμενικά αποδεκτό ορισμό. Για κάποιους, μάλιστα (μεταξύ αυτών, μερικοί ιδιαίτερα αξιόλογοι εκπρόσωποι του ακαδημαϊκού χώρου) αυτός τούτος ο όρος «λαϊκισμός» δεν είναι καν δόκιμος, αφού είναι παράγωγο μίας λέξης – «λαός» – με ασαφές περιεχόμενο και αμφίβολη εννοιολογική υπόσταση, που αντιπροσωπεύει απλά μία καθιερωμένη νοητική σύμβαση.

Παρακάμπτοντας τα δύσβατα μονοπάτια ενός γενικού ορισμού, θα αρκεστούμε στην καταγραφή των πλέον τυπικών γνωρισμάτων μίας πολιτικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται, γενικά, ως λαϊκιστική:

1. Η υποκριτική, δημαγωγική και – κατά κανόνα – πολιτικά ιδιοτελής χειραγώγηση του λαού μέσω κολακευτικής προς αυτόν ρητορείας.
2. Η υπεραπλούστευση των ζητημάτων, η ρηχότητα των θέσεων και η συστηματική αποφυγή μίας σοβαρής και αντικειμενικής προσέγγισης των πραγμάτων.
3. Η στόχευση κυρίως στο θυμικό της κοινωνίας, κι ελάχιστα έως καθόλου στη λογική.
4. Η καταφυγή σε εύκολη (συχνά, ακόμα και χυδαία) συνθηματολογία αντί μίας πραγματικής πολιτικής επιχειρηματολογίας.
5. Η μανιχαϊστική απεικόνιση της πραγματικότητας, βάσει της οποίας το δίπολο «καλού» – «κακού» αντιπροσωπεύεται, αντίστοιχα, από τον λαό και, απέναντί του, κάποιες δυνάμεις (ή πρόσωπα) που

επιβουλεύονται τα πάσης φύσεως συμφέροντά του. Αυτό οδηγεί στην αναζήτηση (ή, εν ανάγκη, στην επιπόνηση) «εχθρών» του λαού, και στην δαιμονοποίηση προσώπων, ιδεών ή καταστάσεων.

6. Η έντεχνη διαχείριση και πολιτική αξιοποίηση του μαζικού φόβου και – κυρίως – του μαζικού θυμού.

Το στοιχείο του θυμού είναι το πιο δόλιο κι επικίνδυνο όπλο του λαϊκισμού, ιδιαίτερα σε περιόδους εθνικών κρίσεων. Είναι, θα λέγαμε, η κερκόπορτα, η ανοιχτή πληγή, μέσα από την οποία ο λαϊκισμός εισβάλλει στη συλλογική κοινωνική συνείδηση αποζητώντας πολιτικά οφέλη. Η μεθόδευση αυτή απαιτεί δύο δεδομένα: (α) Μία κοινωνία επιρρεπή, λόγω ιδιαίτερων ιστορικών συγκυριών, στον θυμό. (β) Ένα πρόσωπο, μία κοινωνική ομάδα, ή ακόμα και μία ιδέα, που μπορούν να στοχοποιηθούν ως (εσωτερικοί ή εξωτερικοί) εχθροί των λαϊκών συμφερόντων, οι οποίοι είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι για τα δεινά του λαού.

Δύο κυρίαρχες όψεις του λαϊκισμού

Αν και, γενικά, τα εξωτερικά του γνωρίσματα είναι κοινά, ο λαϊκισμός παρουσιάζεται με διάφορες μορφές και κατηγοριοποιείται ανάλογα, σε συνάρτηση με τις πολιτικές, κοινωνικές ή άλλες συνθήκες της εποχής. Δύο μορφές του, όμως, κυριαρχούν ιστορικά:

1. Εθνικιστικός λαϊκισμός

Είναι η πιο επικίνδυνη και καταστροφική εκδοχή του λαϊκισμού, αφού ο συνδυασμός του με την εθνικιστική υπερβολή δημιουργεί ένα εν δυνάμει εκρηκτικό μείγμα που συχνά οδηγεί σε πολέμους ή εθνικές καταστροφές.

Η Ελλάδα βίωσε την εμπειρία μιας τέτοιας καταστροφής στον πόλεμο του 1897. Όμως, σε παγκόσμια κλίμακα, τίποτα δεν μπορεί να συγκριθεί με την άνοδο της ναζιστικής Γερμανίας και την δεύτερη μεγάλη παγκόσμια τραγωδία του εικοστού αιώνα, που επακολούθησε. Με την γνωστή εμπρηστική εθνικιστική τους ρητορεία, οι Ναζί κατάφεραν να χειραγωγήσουν τον γερμανικό λαό, αξιοποιώντας πολιτικά την πικρία των Γερμανών για τον ταπεινωτικό τρόπο με τον οποίο είχε επισφραγιστεί η ήττα της χώρας στον Μεγάλο Πόλεμο (1914–1918), αλλά και την εξάντληση της κοινωνίας από τις συνέπειες μίας ακραίας οικονομικής κρίσης.

Ο Χίτλερ είχε δείξει από νωρίς τις προθέσεις του για το ποιους θα επρόκειτο να στοχοποιήσει ως «εχθρούς» του Τρίτου Ράιχ, δαιμονοποιώντας την εβραϊκή φυλή στο σύνολό της και ορίζοντάς την αυθαίρετα ως υπεύθυνη για τα δεινά της Γερμανίας. Την συνέχεια τη γνωρίζουμε καλά...

2. «Αντισυστημικός» λαϊκισμός

Ως «σύστημα» νοείται εδώ κάποια ελίτ, μία κατεστημένη – και, κατά μία έννοια, προνομιούχα – κοινωνική τάξη που προβάλλεται ως πόλος ανισοτικής σχέσης απέναντι στον λαό.

Ως σχετικά πρόσφατο παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η επικράτηση του Ντόναλντ Τραμπ στις προηγούμενες προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ. Ο Τραμπ αξιοποίησε έξυπνα την αγανάκτηση μίας μεγάλης μερίδας Αμερικανών για τις καταχρήσεις και τις ακρότητες της λεγόμενης «πολιτικής ορθότητας», την οποία είχε κατορθώσει να επιβάλει η ακαδημαϊκή ελίτ στην αμερικανική κοινωνία. Πατώντας, επί πλέον, στο πρόβλημα της ανεργίας, στοχοποίησε ως κύριο (αν όχι αποκλειστικό) αίτιο τους μετανάστες που διαμένουν στη χώρα. Το ότι μελέτες έγκριτων αναλυτών κατέδειξαν ότι άλλα ήταν τα αίτια της οικονομικής ύφεσης, μάλλον δεν φαίνεται να επηρέασε τον μέσο Αμερικανό ψηφοφόρο...

Τον εγχώριο αντισυστημικό λαϊκισμό τον βιώσαμε ιδιαίτερα έντονα από την έναρξη της μεγάλης οικονομικής κρίσης. (Όχι ότι το φαινόμενο απουσίαζε σε προγενέστερους καιρούς, βέβαια. Ας θυμηθούμε, ως ακραίο παράδειγμα, τον απόλυτα χυδαίο «αυριανισμό».) Οι δυνάμεις του λαϊκισμού αξιοποίησαν στο έπακρο την αγανάκτηση του κοινωνικού συνόλου για τις συνέπειες της κρίσης – απέναντι στην οποία η κοινωνία βρέθηκε απροετοίμαστη – καθώς και τους φόβους των ανθρώπων για τα πιθανά αποτελέσματα μίας παγκόσμιας φιλελευθεροποίησης της οικονομίας.

Ως «εχθροί του λαού» (συστατικό εκ των ων ουκ άνευ σε κάθε λαϊκιστική πολιτική ρητορεία) ορίστηκαν οι εταίροι και δανειστές και οι «ντόπιοι εκπρόσωποί τους», το μνημόνιο (και όσοι εξέφρασαν υποστηρικτικές απόψεις για την αναγκαιότητά του), τα «διαπλεκόμενα συμφέροντα», κλπ.

Αυτό που, εν τέλει, διέψευσε de facto τα αφηγήματα του λαϊκισμού αυτού ήταν ο αναπόφευκτος συστημικός μετασχηματισμός των «αντισυστημικών» πολιτικών δυνάμεων, όταν αυτές κατέλαβαν την εξουσία...

Λαϊκισμός και «πολιτική ορθότητα»

Το δόγμα της πολιτικής ορθότητας έχει ακαδημαϊκές αφετηρίες, καθώς «άνθισε» μέσα στην πανεπιστημιακή κοινότητα των ΗΠΑ και από εκεί εξαπλώθηκε αποκτώντας παγκόσμια ισχύ. Ως τέτοιο, το δόγμα αυτό θα μπορούσε καταρχήν να θεωρηθεί αντι-λαϊκιστικό (θυμίζουμε ότι φανατικά πολέμιός του υπήρξε ανέκαθεν ο Ντόναλντ Τραμπ).

Εν τούτοις, και από την ίδια την πολιτική ορθότητα δεν απουσιάζουν κάποια λαϊκιστικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, ο εύκολος στιγματισμός όσων παραβιάζουν τις ολοένα και πιο ασφυκτικές γραμμές που ορίζει το δόγμα, με επιστράτευση στερεότυπων (συχνά ακραίων) χαρακτηρισμών, αποτελεί στοιχείο υπεραπλουστευμένης, επιφανειακής και μεροληπτικής

αξιολόγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Και είναι φανερό ότι οι αντιδράσεις αυτές πηγάζουν μάλλον από το θυμικό, παρά από την νηφάλια αντικειμενικότητα των κριτών.

Εμφανή είναι εδώ τα μανιχαϊστικά χαρακτηριστικά του δόγματος. Εκείνος που το παραβιάζει είναι εξ ορισμού «κακός». Είναι ο «εχθρός» που απειλεί όσους το δόγμα είναι (ορθώς, καταρχήν) ταγμένο να υπερασπίζεται.

Έτσι, στις ακραίες, τουλάχιστον, εκφάνσεις της πολιτικής ορθότητας, ο ακαδημαϊκός αντι-λαϊκισμός τείνει να αποκτά σημειολογική συνάφεια με τον διανοητικό και ιδεολογικό αντίποδά του. Κάτι σαν την τοπολογική ταύτιση αντίθετων άκρων που συναντούμε στα ανώτερα μαθηματικά!

Η ευθύνη της κοινωνίας

Ο λαϊκισμός είναι μία πολιτική παθογένεια της Δημοκρατίας και ένα μέσο χειραγώγησης και ελέγχου των μαζών στον Ολοκληρωτισμό. Λέγεται όμως, και σωστά, ότι «το ταγκό θέλει δύο». Τούτο σημαίνει, εν προκειμένω, ότι λαϊκισμός δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχαν κοινωνίες δεκτικές στις μεθοδεύσεις του. Κι αυτό που τις κάνει δεκτικές και αποτελεί την πύλη εισόδου του μικροβίου του λαϊκισμού, είναι η ευπάθειά τους στα κηρύγματα μίσους των επιτήδειων της πολιτικής, ιδιαίτερα σε περιόδους εθνικών κρίσεων. Το αποτελεσματικότερο αντίδοτο ενάντια στο νοσηρό αυτό φαινόμενο είναι, ασφαλώς, η σωστή ενημέρωση των πολιτών (αποφεύγω να πω «καθοδήγηση», γιατί ο όρος είναι εν δυνάμει παρεξηγήσιμος).

Πέραν, όμως, από τον αδιαμφισβήτητο σημαντικό ρόλο των ποικίλων μέσων ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης, απαιτείται οι ίδιες οι κοινωνίες να ωριμάσουν και να αποβάλουν τις όποιες βολικές κι ευχάριστες ψευδαισθήσεις. Μαγικές συνταγές και εύκολες λύσεις σε περίπλοκα κοινωνικά ή εθνικά ζητήματα δεν υπάρχουν, και όποιοι τις ευαγγελίζονται απλά επιχειρούν να παραπλανήσουν τους πολίτες. Με κίνητρα, ασφαλώς, ιδιοτελή, και με προθέσεις συχνά επικίνδυνες...

*** Ο Κώστας Παπαχρήστου είναι Φυσικός, μέλος ΔΕΠ στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων**